INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENTIFIC RESEARCHERS
ISSN: 3030-332X Impact factor: 9,493 Volume 17, issue 1, Aprel 2026
https://wordlyknowledge.uz/index.php/IJSR worldly knowledge
Index: google scholar, research gate, research bib, zenodo, open aire.
https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG
https://www.researchgate.net/profile/Worldly-Knowledge
https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3030-332X

AHOLINI VIKTIMLASHUVI PROFILAKTIKASI KORRUPSIYAVIY JINOYATLARGA QARSHI KURASHISHNING ASOSIY YO'NALISHI SIFATIDA

Xursanov Arabjon Muzaffar o'g'li

Toshkent davlat yuridik universiteti Huquqni sohalararo o'rganish fakulteti

Korrupsiyaga qarshi kurashish va komplayens nazorat mutaxasisligi magistranti

arabjonxursanov570@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada korrupsiyaviy jinoyatlar oqibatida aholining viktimlashuvi (jabrlanuvchiga aylanishi) mexanizmlari kriminologik va viktimologik jihatdan chuqur tahlil qilinadi. An'anaviy jazolash usullaridan farqli o'laroq, jinoyatning sabablari va shart-sharoitlarini o'rganish, shuningdek, jamiyatning ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini korrupsion qaramlikdan asrash muhimligi xalqaro va milliy olimlarning qarashlari asosida yoritilgan. O'zbekistonda antikorrupsion siyosat doirasida amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, raqamlashtirish va elektron hukumat (E-Government) tizimining viktimologik profilaktikadagi inqilobiy o'rni baholanadi. Ta'lim tizimida huquqiy madaniyatni yuksaltirish orqali yoshlarda korrupsiyaga nisbatan murosasizlik (zero-tolerance) hissini shakllantirish davlat xavfsizligi va barqarorligining asosiy tayanchi sifatida e'tirof etiladi.

Kalit so'zlar: korrupsiya, viktimologik profilaktika, jabrlanuvchi fenomen, elektron hukumat, huquqiy nigilizm, komplayens-nazorat.

Аннотация: В данной статье с криминологической и виктимологической точек зрения анализируются механизмы виктимизации (превращения в жертву) населения в результате коррупционных преступлений. В отличие от традиционных карательных методов, на основе взглядов международных и отечественных ученых освещается важность изучения причин и условий преступности, а также защиты социально уязвимых слоев общества от коррупционной зависимости. Оцениваются реформы, реализуемые в рамках антикоррупционной политики в Узбекистане, в частности, революционная роль цифровизации и системы «Электронного правительства» (E-Government) в виктимологической профилактике. Повышение правовой культуры в системе образования и формирование у молодежи чувства нетерпимости (zero-tolerance) к коррупции признается главной опорой государственной безопасности.

Ключевые слова: коррупция, виктимологическая профилактика, феномен жертвы, электронное правительство, правовой нигилизм, комплаенс-контроль.

Abstract: This article analyzes the mechanisms of population victimization resulting from corruption crimes from criminological and victimological perspectives. In contrast to traditional punitive methods, the importance of studying the causes and conditions of crime, as well as protecting socially vulnerable segments of society from corrupt dependence, is highlighted based on the views of international and national scholars. The reforms implemented within the framework of anti-corruption policy in Uzbekistan are evaluated, particularly the revolutionary role of digitalization and the E-Government system in victimological prevention. Raising legal culture in the education system and fostering a sense of zero-tolerance towards corruption among the youth is recognized as the main pillar of state security.

Keywords: corruption, victimological prevention, victim phenomenon, e-government, legal nihilism, compliance control.

Korrupsiya butun jahon miqyosida jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy va siyosiy barqarorligiga jiddiy rahna soluvchi, davlat institutlarining qonuniyligiga putur yetkazuvchi hamda inson huquq va erkinliklarini tizimli ravishda poymol etuvchi eng xavfli transmilliy illatlardan biri sifatida e'tirof etiladi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining hujjatlari va xalqaro kriminologik tadqiqotlarda korrupsiya "jamiyatlar bo'ylab keng ko'lamli yemirovchi ta'sirga ega bo'lgan yashirin vabo" (an insidious plague) sifatida baholanadi. Ushbu illat nafaqat hayot sifatini pasaytiradi, balki uyushgan jinoyatchilik, terrorizm va inson xavfsizligiga tahdid soluvchi boshqa omillarning rivojlanishiga zamin yaratadi. An'anaviy huquqiy, kriminologik va jinoiy-huquqiy yondashuvlarda korrupsiya asosan jinoyat sub'ekti, ya'ni pora oluvchi yoki pora beruvchi shaxsning xulq-atvori prizmasi orqali tahlil qilingan. Bu davrda korrupsiya ko'pincha "jabrlanuvchisiz jinoyat" (victimless crime) degan xato tushuncha ostida talqin qilingan. Biroq, zamonaviy ilm-fan, huquqni muhofaza qilish amaliyoti va xalqaro tajriba bu qarashning butunlay asossiz ekanligini, korrupsiyaning aniq va juda ko'p sonli qurbonlari mavjudligini isbotlamoqda.

Korrupsiyaning jabrlanuvchilari nafaqat bevosita pora berishga, ta'magirlikka yoki qonunsizlikka majbur bo'lgan jismoniy va yuridik shaxslar, balki sifatli davlat xizmatlaridan mahrum bo'lgan jamiyat, iqtisodiyot va ijtimoiy taraqqiyotdir. Shu nuqtai nazardan, aholining viktimlashuvi (jabrlanuvchiga aylanishi) profilaktikasini ta'minlash korrupsiyaga qarshi kurashishning nafaqat yordamchi, balki eng ustuvor, strategik va fundamental yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

Xalqaro ekspertlar, xususan, iqtisodiy va siyosiy korrupsiyani o'rganish bo'yicha yetakchi olimlardan biri Syuzan Rouz-Akkerman (Susan Rose-Ackerman) ta'kidlaganidek, korrupsiya bevosita davlat va xususiy sektor o'rtasidagi munosabatlar interfeysida yuzaga keladi1. Qachonki davlat mansabdor shaxsi muayyan bir ne'matni (litsenziya, kvota, subsidiya yoki xizmat) taqsimlash ustidan ixtiyoriy qaror qabul qilish (discretionary power) vakolatiga ega bo'lsa, bu holat muqarrar ravishda poraxo'rlik uchun rag'batlantiruvchi omillarni yaratadi. Natijada fuqarolar o'zlarining qonuniy huquqlarini ro'yobga chiqarish yoki byurokratik to'siqlardan qochish uchun ushbu qing'ir tizimning qurboniga, ya'ni viktimizatsiya ob'ektiga aylanadilar. Boshqa tomondan, taniqli nemis viktimolog olimi Xans Yoaxim Shnayder (Hans Joachim Schneider) viktimologik sababiyat, ijtimoiy-strukturaviy va situatsion viktimlashuv tushunchalarini amaliyotga joriy etib, jinoyatning oldini olishda asosiy e'tiborni jabrlanuvchining ijtimoiy himoyasizligiga va xulq-atvoriga qaratish zarurligini uqtiradi. Uning tadqiqotlariga ko'ra, korrupsion tizimlarda jabrlanuvchilar o'zlarini himoya qila olmasliklari va tizimga to'liq qaramliklari sababli doimiy ravishda ekspluatatsiya qilinadilar2.

Tadqiqotning bosh maqsadi – bu korrupsiyaviy jinoyatlar oqibatida aholining viktimlashuvi jarayonining sabablari, shart-sharoitlari, harakatlantiruvchi omillarini ilmiy-amaliy jihatdan chuqur o'rganish, korrupsiya qurbonlarining tipologiyasini yaratish hamda milliy va xalqaro tajriba tahlili asosida viktimologik profilaktikaning institutsional, huquqiy, raqamli va ma'rifiy mexanizmlarini takomillashtirishdan iboratdir. Korrupsiyani faqat jinoiy-huquqiy sanksiyalarni kuchaytirish orqaligina jilovlab bo'lmaydi; uning ildizlarini quritish

1 Syuzan Rouz-Akkerman (Susan Rose-Ackerman). Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform. – Cambridge University Press. 50-bet, 59-bet, 340-bet va 528-566-betlar.

2 Xans Yoaxim Shnayder (Hans Joachim Schneider). The Victim in International Perspective. – Berlin: Walter de Gruyter. 247-256- va 339-353-betlar.

uchun jamiyatda “viktimologik xavfsizlik” (victimological security) muhitini shakllantirish, inson omilini kamaytiruvchi ruxsat berish va davlat xizmatlari tizimini to’liq raqamlashtirish, shuningdek, huquqiy ongi yuqori bo’lgan, har qanday korrupsion harakatga nisbatan murosasizlik pozitsiyasini namoyon qila oladigan avlodni tarbiyalash talab etiladi.

Korrupsiyaviy viktimologiyaning nazariy va metodologik asoslari: Xalqaro va milliy yondashuvlar sintezi

Korrupsiyaviy viktimologiya – bu nisbatan yangi, ammo shiddat bilan rivojlanib borayotgan ilmiy yo’nalish bo’lib, u korrupsiya jinoyatlari natijasida moddiy, ma’naviy yoki jismoniy zarar ko’rgan shaxslar (jismoniy va yuridik shaxslar, umuman olganda butun bir jamiyat va davlat), ularning viktimlashuv mexanizmlari, kriminogen vaziyatlarda tutgan o’rni va ularni himoya qilish hamda profilaktika qilish usullarini o’rganadi. BMTning ilmiy doiralarida va yirik akademik platformalarda korrupsiya qashshoqlikni bartaraf etish va rivojlanishga to’sqinlik qiluvchi, chet el yordami va sarmoyalarini to’xtatuvchi, xalqlarning o’z davlatiga bo’lgan ishonchini, ishtiyoqini yo’qqa chiqaruvchi fenomen sifatida e’tirof etiladi.

Xalqaro miqyosda viktimologik profilaktikaning mohiyati va ahamiyatini tadqiq qilgan V.I. Zadorojniy viktimologik xavfsizlikni ta’minlashni huquqiy jamiyatning tayanch ustunlaridan biri deb hisoblaydi3. Uning nazariyalariga ko’ra, jamiyatning ayrim ijtimoiy guruhlari o’zlarining ijtimoiy maqomi, iqtisodiy qaramligi yoki huquqiy savodsizligi tufayli kriminogen viktimlashuvga ko’proq moyil bo’ladilar. Shu sababli davlat ularni himoya qilishga qaratilgan maqsadli mexanizmlarni yaratishga majburdir. Shu bilan birga, Zvonimir-Pol Separovich (Zvonimir-Paul Separovic) kabi jahonga mashhur viktimologlar korrupsiyaga doir viktimologiyaning maqsadini quyidagicha belgilaydilar: jabrlanuvchi muammosining ko’p qirrali jihatlarini tahlil qilish, ijtimoiy himoya mexanizmlarini yaratish va davlat boshqaruvida axloqiy mezonlarni shakllantirish.Tadqiqotchi A.A. Ivanova o’zining "Korrupsiyaviy jinoyatlardagi viktimologik omillar" nomli asarida korrupsiyaviy bitim (transaction) tushunchasiga to’xtalib, ushbu bitimning har qanday sub’ekti (mansabdor shaxs, vositachi, kontragent) yakunda jabrlanuvchiga aylanishi mumkinligini ta’kidlaydi va antikorrupsion viktimologik xavfsizlikni ilmiy ta’minlash uchun maxsus kriminologik laboratoriyalar yaratishni taklif etadi4.

O’zbekiston kriminologiya maktabida viktimologik profilaktikaning ahamiyati borasida yetakchi olimlar I. Ismoilov va Z.S. Zaripov, M.S. Zaripov hamda Q.R. Abdurasulovalar ko’plab fundamental tadqiqotlar o’tkazganlar. Ularning ilmiy izlanishlariga ko’ra, jinoyatchilikni ilmiy-amaliy jihatdan o’rganishning nazariy asoslari bevosita jabrlanuvchilarning xulq-atvorini o’rganishni talab qiladi. Tahlillar shuni ko’rsatadiki, korrupsiyaning oldini olishda asosiy profilaktik vosita bu — insonlarning huquqiy ongini, yuksak madaniyatini shakllantirish, jamiyatda avj olgan huquqiy nigilizm (qonunlarga ishonmaslik yoki ularni mensimaslik) illatiga barham berish hisoblanadi. O’zbekiston Respublikasining 2017-yil 3-yanvarda qabul qilingan “Korrupsiyaga qarshi kurashish to’g’risida”gi O’RQ-419-sonli Qonuni aynan shu nazariy yondashuvlarni o’zida mujassam etgan. Mazkur qonunning 3-moddasida korrupsiyaga qarshi kurashishning asosiy prinsiplari sifatida: qonuniylik; fuqarolar huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarining ustuvorligi; ochiqlik va shaffoflik; tizimlilik; davlat va fuqarolik jamiyatining hamkorligi; korrupsiyaning oldini olishga doir chora-tadbirlar ustuvorligi hamda javobgarlikning muqarrarligi o’z ifodasini

3 Zadorojniy V.I. Viktimologicheskaya bezopasnost va profilaktika. – Monografiya va yuridik jurnallar. 240-267-betlar.

4 Ivanova A.A. Victimological Factors in Corruption Offences. – Lex Russica jurnali, 2022. 82-94-betlar.

topgan5. Qonunda "fuqarolar manfaatlarining ustuvorligi" va "oldini olish choralarining ustuvorligi" normalarining belgilanishi yuridik jihatdan davlat siyosatining jinoyatchini jazolashdan ko'ra, insonni viktimlashuvdan saqlashga yo'naltirilganligining aniq isbotidir.

Viktimlashuv mexanizmlari ko'pincha asimmetrik ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar ustiga quriladi. S. Rouz-Akkerman va K.X. Nassmaxerlarning (Karl-Heinz Nassmacher) g'oyalariga asosan, demokratik jamiyatlarda siyosiy yoki ijtimoiy ne'matlarni taqsimlashda asosiy mezonlar — adolat, xizmat ko'rsatganlik, ehtiyoj va huquq bo'lishi kerak. Biroq, korrupsiya ushbu adolatli qoidalarni buzib, ularning o'rnini "to'lov qobiliyati" (willingness-to-pay) tamoyili bilan almashtirib qo'yadi. Bu holat bevosita ijtimoiy zo'ravonlikning bir shaklidir. Sababi, ma'lum ma'lum bir bepul tibbiy xizmatga yoki ta'lim grantiga eng muhtoj bo'lgan qatlam to'lov qobiliyatiga ega bo'lmagani uchun o'zining qonuniy huquqlaridan to'liq mahrum bo'ladi, natijada ijtimoiy tengsizlik va jabrdiylik (viktimizatsiya) kelib chiqadi. Milliy tadqiqotlarda ko'rsatilishicha, ko'pgina hollarda fuqarolar davlat organlari tomonidan sun'iy ravishda yaratilgan muammolarni qonuniy va murakkab yo'l bilan hal qilish o'rniga, tezroq va byurokratiksiz hal etish maqsadida o'zlari ixtiyoriy ravishda pora taklif qilishadi.Bunday vaziyatlarda, M.H. Rustamboev va O'zbekiston kriminologlari e'tirof etganidek, jabrlanuvchining provokatsion (turtki beruvchi) xulq-atvori jinoyat sodir etilishiga ko'maklashuvchi eng asosiy viktimogen omil sifatida baholanadi. Shu sababli, aniq bir jinoyat turining qurbonini viktimologik klassifikatsiya qilish orqali unga nisbatan qanday profilaktik ta'sir choralarini tanlash zarurligini aniqlash fan va amaliyot uchun muhim ahamiyatga ega6.

Xalqaro iqtisodchi va kriminolog tadqiqotchi Jennifer Xant (Jennifer Hunt) AQSh Milliy iqtisodiy tadqiqotlar byurosi (NBER) doirasida o'tkazgan ilmiy izlanishlarida xalqaro jinoyat qurbonlari so'rovlari (ICVS) ma'lumotlariga tayanib, aholining aynan qaysi qatlamlari ko'proq pora berishga majbur bo'layotganligini (viktimlashuv darajasini) empirik o'rgangan7. Uning "Ishonch va Pora" nomli tadqiqotida ta'kidlanishicha, ishonch tarmoqlari (trust networks) rivojlangan kichik hududlarda, uzoq muddat yashovchi keksalar o'rtasida pora berish darajasi nisbatan past bo'ladi, chunki u yerda norasmiy munosabatlar poraning (quid pro quo) o'rnini bosadi. Aksincha, tez urbanizatsiyalashayotgan, aholisi tez o'sib borayotgan hududlarda, yangi ko'chib kelganlar va ijtimoiy tarmoqlari zaif bo'lgan hamda boshqa jinoyatlar qurboniga aylanib ulgurgan shaxslar barcha turdagi davlat xizmatchilariga pora berishga eng ko'p majbur bo'ladigan ijtimoiy ojiz guruh hisoblanishadi. Bu esa siyosatchilar va huquqshunoslar korrupsiyaga qarshi kurashishda demografik va ijtimoiy omillarni hisobga olishlari shartligini ko'rsatadi.

Makro darajada qaralganda, korrupsiyaning eng yirik qurboni – bu mustaqil davlat, uning barqarorligi va fuqarolik jamiyatidir. Syuzan Rouz-Akkermanning o'nlab yillar davomida o'tkazgan tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, davlat boshqaruvidagi korrupsiya vakil va sub'ekt (agency/principal) munosabatlaridagi halokatli patologiyadir8. Asosiy sub'ekt (xalq) ishonch

---

5 O'zbekiston Respublikasining 2017-yil 3-yanvarda qabul qilingan "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonuniga oid huquqiy va ilmiy tahlillar. 4-bet va 6-betlar.

6 Rustamboev M.H. Kriminologiya. Maxsus qism. Darslik. – T.: Adolat, 2007. 49-50-betlar va 216-bet.

7 Jennifer Xant (Jennifer Hunt). Trust and Bribery: The Role of the Quid Pro Quo and the Link with Crime. – NBER Working Paper. 2-bet va 24-26-betlar.

8 Syuzan Rouz-Akkerman (Susan Rose-Ackerman). Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform. – Cambridge University Press. 50-bet, 59-bet, 340-bet va 528-566-betlar.

bildirgan va davlat xizmatiga tayinlagan vakillar o'zlarining shaxsiy boyliklarini orttirish maqsadida butun jamiyatga xiyonat qiladilar. Natijada, korrupsiya hukumatning qashshoqlikni tugatish dasturlari uchun ajratilgan byudjet mablag'larini talon-toroj qiladi, xalqaro xorijiy investitsiyalarni qo'rqitib qochiradi, bozorni izdan chiqaradi hamda aholining davlatga bo'lgan uzoq muddatli ishonchini sindirib, ularda apatiya (loqaydlik) va ruhiy tushkunlikni keltirib chiqaradi. Bu kabi global qurbonlik oxir-oqibat davlat institutlarining parchalanishiga olib borishi mumkin.

O'zbekistonda ham I. Ismoilov o'z ilmiy tadqiqotlarida jinoyatchilik qurbonlarining tipologiyasiga e'tibor qaratib, ijtimoiy xavf guruhlariga kiruvchi (social risk groups) shaxslarni huquqiy va ijtimoiy himoya qilish masalalarini o'rtaga tashlaydi9. Agar jamiyatda yoshlar korrupsiyalashgan muhitda ulg'aysa, ularda avtomatik ravishda korrupsiyaga toqatlilik va huquqiy nigilizm paydo bo'ladi. Ya'ni, maktab va oliygohlardagi korrupsiya yoshlarni nafaqat moddiy qurbon qiladi, balki ularni kelajakdagi potensial huquqbuzarlarga aylantirib, psixologik viktimizatsiyaga uchratadi. Bu holat Shnayder ta'kidlaganidek, yosh avlodning jinoyatchilik olamiga jalb qilinishi eng katta tahdiddir va davlat aynan shu nuqtada profilaktikani kuchaytirishi lozim.

O'zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish va viktimologik himoyaning institutsional hamda huquqiy mexanizmlari

O'zbekistonda aholini korrupsiyaviy qaramlikdan himoya qilish, viktimogen holatlarning oldini olish hamda shaffof va adolatli jamiyat qurish davlat siyosatining eng yuqori va strategik darajasiga olib chiqilgan.

Viktimologik himoyaning eng muhim va birinchi huquqiy kafolati 2017-yil 3-yanvarda qabul qilingan "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi qonundir. Qonunda yondashuv o'zgarib, nafaqat jazoning muqarrarligi, balki fuqarolarning huquqlari va erkinliklarining ustuvorligi hamda oldini olishga doir chora-tadbirlar ustuvorligi aniq kafolatlab qo'yildi. Qonun ijrosini va sohadagi islohotlarni tizimli davom ettirish maqsadida 2020-yil 29-iyunda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6013-sonli Farmoni bilan maxsus vakolatli organ — O'zbekiston Respublikasi Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi tashkil etildi. "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi qonunning 81-moddasiga asosan Agentlik nafaqat qonun hujjatlarini ishlab chiqish, balki mamlakatda korrupsiyaga oid xavf-xatarlar yuqori bo'lgan sohalarni (ya'ni viktimlashuv o'choqlarini) tizimli tahlil qilish, korrupsiyaga doir huquqbuzarliklar sodir etilishining sabab va shart-sharoitlarini o'rganish va bartaraf etish uchun to'g'ridan-to'g'ri mas'ul etib belgilandi.

Yana bir ilg'or va tizimli yondashuv sifatida davlat organlari faoliyatida ISO 37001:2016 "Korrupsiyaga qarshi kurashish boshqaruv tizimi" xalqaro standartining joriy qilinishini keltirish mumkin. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining 2022-yil 26-dekabrdagi 183-sonli buyrug'i bilan ushbu xalqaro standart talablariga mos keluvchi "Korrupsiyaga qarshi kurashish siyosati" tasdiqlandi. Mazkur hujjat davlat xizmatchilarida huquqiy madaniyatni yuksaltirish, korrupsiyaviy xavf-xatarlarning (viktimogen vaziyatlarning) oldini olish, aniqlash va bartaraf etishga qaratilgan asosiy talablarni belgilab berdi. Bularning barchasi S. Rouz-Akkerman ta'kidlagan "institutlarni modernizatsiya qilish" va V. Zadorojniy ilgari surgan "viktimologik profilaktikani huquqiy tartibga solish" konseptual g'oyalarining amaliyotdagi isbotidir.

Viktimogen omillar: Ob'ektiv va sub'ektiv determinantlar tahlili

9 Ismoilov I. Yoshlarning huquqiy madaniyatini yuksaltirish va ijtimoiy himoya qilish muammolari. – Maqolalar to'plami. 14-16-betlar, 44-54-betlar hamda 264-268-betlar.

Har qanday korrupsion xatti-harakat ma'lum bir bo'shliqlar, sabablar va sharoitlar (determinantlar) negizida rivojlanadi. Qurbonlarning bunday muhitda viktimlashuvini tahlil qilish uchun ushbu omillarni ob'ektiv va sub'ektiv jihatdan chuqur tadqiq qilish muhim ahamiyat kasb etadi. V.I. Zadorojniy ta'kidlaganidek, viktimologik xavfsizlik va profilaktika choralarining samaradorligi bevosita kriminogen va viktimogen vaziyatlarni obyektiv va subyektiv jihatdan farqlay olish hamda ularning oqibatlarini minimallashtirishga bog'liq10.

Ob'ektiv viktimogen omillar bevosita qonunchilikdagi mantiqiy bo'shliqlar, byurokratik jarayonlarning o'ta murakkabligi, qarama-qarshi idoraviy ko'rsatmalar, davlat amaldorlariga mutlaq ixtiyoriylik beruvchi (discretionary) normalarning mavjudligi bilan izohlanadi. Syuzan Rouz-Akkermanning fundamental asarlarida ko'rsatilishicha, har qanday davlatda iqtisodiy munosabatlarni haddan tashqari qat'iy va murakkab litsenziyalash, tekshirish va monitoring qilish mexanizmlari paydo bo'lishi bilan birga korrupsiya mexanizmi ham faollashadi. Ixtiyoriylik hokimiyatiga ega bo'lgan mansabdor shaxs qonundagi huquqiy tuynuklardan (loopholes) foydalanib o'z mijoziga bosim o'tkazadi va undan yashirin rentani (bribe) undirib oladi11. J. Xantning iqtisodiy yondashuvlariga ko'ra, uzoq muddatli shahar aholisi bilan solishtirganda, qishloq joylardan shaharga ko'chib kelganlar yoxud migratsiya sharoitidagi aholi byurokratik talablarni bilmasligi oqibatida aynan shu obyektiv bo'shliqlarning birinchi navbatdagi qurboniga aylanadilar. O'zbekiston misolida, yuqorida keltirilganidek, sud ekspertizasi, ta'lim, bojxona kabi sohalarda fuqarolarning davlat xizmatlariga muhtojligi va xizmatlarni amalga oshirish muddati (bureaucratic delay) uzoq ekanligi asosiy ob'ektiv xavf hisoblangan.Rustamboev darsliklarida xuddi shunday davlat va jamiyat taraqqiyoti uchun to'siq bo'layotgan omillar aniq ko'rsatib o'tilgan.

Sub'ektiv viktimogen omillar esa, o'z navbatida, to'g'ridan-to'g'ri fuqaroning psixologik holati, uning madaniy saviyasi, huquqiy bilimlari darajasi va qadriyatlari bilan bog'liqdir. O'zbek kriminologlari (I. Ismoilov, Q. Abdurasulova va boshqalar) qayd etishlaricha, eng dahshatli sub'ektiv omil — bu fuqarolarda huquqiy nigilizmning mavjudligi, ya'ni ularning o'z qonuniy huquqlarini talab qilib himoya qila olishiga ishonmasligidir.Aksariyat hollarda sub'ektiv ixtiyoriylik asosida jabrlanuvchining o'zi biror masalasini oson hal qilish (navbatsiz o'tish, imtihondan oson yiqilmaslik, javobgarlikdan qochish) uchun pora taklif etadi12. Oqibatda u o'z xohishi bilan jinoyatning hamsub'ektiga (sherigiga) va uzoq muddatli korrupsion munosabatlarning qurboniga aylanadi. Xalqaro BMT Konvensiyalari muhokamalarida UNODC ekspertlari bu fenomenning ildizlarini tushuntirib, korrupsiyaning tashqi qiyofasi odatda ikkala tomon (pora oluvchi va beruvchi) uchun ham "foydali xizmat" (veneer of legitimacy) bo'lib ko'rinishini, biroq aslida jamiyatni yemiruvchi halokatli ekanligini ta'kidlashgan. Qolaversa, "ishonch tarmoqlari" orqali tanish-bilishchilik qilish (nepotizm va favaritizm) ham aslida sub'ektiv omildir. H. Shnayder o'z tahlillarida bunday korrupsiyalashgan muhitda hatto pora bermoqchi bo'lmagan shaxs ham, "hamma shunday qilyapti-ku" degan konformizm hissi tufayli psixologik bosim ostida qolishini va oxir-oqibat jinoiy harakatlar qurboniga aylanishini isbotlagan.

Raqamlashtirish va elektron hukumat (E-Government): Viktimlashuvning asosiy qalqoni sifatida

---

10 Zadorojniy V.I. Viktimologicheskaya bezopasnost va profilaktika. 240-267-betlar.

11 Syuzan Rouz-Akkerman (Susan Rose-Ackerman). Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform. – Cambridge University Press. 50-bet, 59-bet, 340-bet va 528-566-betlar.

12 Abdurasulova Q.R., Ismailov I., Zaripov Z.S. va boshqalar. Viktimologiya. Darslik. – T.: TDYU. 96-97-betlar.

Aholini korrupsiyaviy viktimlashuvdan tizimli, kafolatli va uzoq muddatli himoya qilishning eng radikal va amaliy tasdig'ini topgan strategik usuli bu — raqamlashtirish (digitalization) hamda davlat boshqaruviga elektron hukumat (e-government) tizimlarini to'liq va uzil-kesil joriy etishdir. Raqamlashtirish jarayonining o'ziga xosligi shundaki, u amaldor va fuqaro (yakuniy iste'molchi) o'rtasidagi bevosita vizual va jismoniy kontaktni hamda har qanday asossiz muzokaralarni butunlay bekor qiladi.

Syuzan Rouz-Akkerman poraxo'rlik ehtimolini yaratuvchi asosiy sabab (ya'ni taqsimlash huquqiga ega bo'lgan mansabdorning jismoniy ishtiroki) avtomatlashtirilgan ochiq algoritmlar yordamida qisqartirilsa, tizimdagi ehtimoliy jinoyatlar soni bir necha barobar pasayishini ilgari surgan. O'zbekiston tajribasida elektron hukumat tamoyillarini o'rganish bo'yicha tadqiqot olib borgan olima I. Umarova ta'kidlaganidek, E-hukumat ochiqlik, shaffoflik tamoyillariga xizmat qiladi hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida korrupsiyani keskin kamaytirishda inqilobiy ta'sirga ega bo'ladi. Darhaqiqat, litsenziyalarni olish, soliq to'lash, oliy o'quv yurtlariga hujjat topshirish kabi muhim funksiyalarning YaIDXP (Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali) orqali onlayn formatda taqdim etilishi byurokratiyani qisqartirdi. Fuqaroga qaysi amaldor xizmat ko'rsatayotganligi noma'lum bo'lib, uning iltimosnomasi faqat algoritm asosida ko'rib chiqiladi. Bu degani, pora talab qiluvchining o'zi jismonan mavjud emas.

Raqamli texnologiyalarning jinoyatdan saqlovchi samarasi shunchaki nazariya emas, u O'zbekistonda ham ijobiy baholanmoqda. O'zbekiston Statistika agentligi Jamoatchilik kengashining yig'ilishida 2024-yilda raqamli iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlash va "Yoshlar va biznesni qo'llab-quvvatlash" bo'yicha ma'lumotlar integratsiyasi korrupsiyaviy hududlarni ochiq ko'rsatib bera olgani tahlil qilingan. M.H. Rustamboev va Q.R. Abdurasulovalarning kriminologik va viktimologik xulosalaridan anglashiladiki, qayerda inson aralashuvi nolga tenglashtirilsa, o'sha yerda "vositachilar", "tanish-bilish" izlovchilar guruhi barham topadi va eng asosiysi — asimmetrik munosabatlar ustiga qurilgan zo'ravonlik qurboni (victim) bo'lish holatlari qisqaradi.Ya'ni raqamlashtirish viktimlashuv amaliyotining ildiziga bolta uradi13.

Q.R. Abdurasulovaning viktimologiyaga doir o'quv darsliklari ushbu madaniyatni talaba va bo'lajak mutaxassislarga singdirish vositalaridan biridir. Talabalarga jinoyat qurbonlari haqidagi bilimlarni (shu jumladan, maxsus treninglar davomida "korrupsiya va unga qarshi kurashish usullari" o'qitilishini) singdirish kelajakda davlat idoralariga rahbar bo'ladigan avlodda mas'uliyat va empatiyani uyg'otadi. Jahon hamjamiyati ham bu tamoyilni qo'llab quvvatlaydi. BMTning (UNODC) "Odil sudlov uchun ta'lim" (Education for Justice) globallashgan modullari doirasida o'quvchi va talabalar uchun ochiq muhokamalar tashkil qilish, maktablardagi huquq doirasidagi (mock trials) faoliyatlarni kengaytirish, "Qonuniylik madaniyati" (Culture of Lawfulness) ustuvorligini amaliy jihatdan isbotlab berish tavsiya etiladi. Zvonimir Separovich ta'kidlaganidek, korrupsiya mexanizmlari bilan chuqur yiringlab ketgan xalqning huquqiy ishonchini qaytarish favqulodda og'ir, ammo shu ishonchni asrash maktab partasidan boshlanadi.

Xalqaro ekspert, Yevropa Kengashi doirasida izlanishlar olib borgan H. Shnayder ham shuni ta'kidlaganki, jabrlanuvchilar o'zlariga nisbatan adolatsizlik sodir etilganda buni maxfiy saqlamasligi, jamoatchilik (fuqarolik guruhlari, NNTlar) orqali yordam so'rash ko'nikmasiga ega bo'lishi kerak. Aynan ommaviy xabardorlik (public awareness) jinoyatlarning latent (yashirin) qismini yuzaga chiqaribgina qolmasdan, kelajakdagi potensial jinoyatchilarga ogohlantiruvchi qat'iy signal (chilling effect) vazifasini o'taydi.

13 Rustamboev M.H. Kriminologiya. Maxsus qism. Darslik. – T.: Adolat, 2007. 49-50-betlar va 216-bet.

Xalqaro tajriba tahlili va O'zbekiston uchun strategik istiqbollar

Korrupsiyaviy jinoyatlar oqibatida aholining viktimlashuvining oldini olish bo'yicha ilg'or xalqaro tajriba shuni isbotlaydiki, jinoyatchilikni jilovlash kompleks, ko'p vektorli yondashuvni taqozo etadi. AQSh, Singapur, Estoniya va Yevropa Ittifoqiga a'zo davlatlar o'zlarining iqtisodiy rivojlanish davrida aynan korrupsiyaga qarshi mustahkam siyosiy iroda ko'rsata olganliklari evaziga yuksak iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotga erishdilar.

Yevropada jinoyat profilaktikasi tarmog'i (EUCPN) doirasida ishlab chiqilgan strategiyalarda qayd etilishicha, xalqaro tajriba profilaktika jinoyatchilikka qarshi kurashishning eng samarali va arzon usuli ekanini isbotlaydi. Bu kriminogen va viktimogen omillarni aniqlash, cheklash va bartaraf etishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar tizimini o'z ichiga oladi. Viktimologik profilaktika fuqarolarni o'z huquqlari va mulkini jinoiy tajovuzlardan qanday himoya qilishlari to'g'risida axborot bilan ta'minlashni, xavfsiz xulq-atvor modellarini ommalashtirishni anglatadi. BMTning Korrupsiyaga qarshi Konvensiyasi (UNCAC) doirasida a'zo davlatlarga korrupsiyani oldini olish uchun yuksak intellektual salohiyatga ega bo'lgan va qat'iy nazorat qilinuvchi davlat idoralarini shakllantirish bo'yicha majburiyatlar yuklatilgan. J. Xantning xalqaro kriminologik tahlillarida ta'kidlanishicha, rivojlanayotgan mamlakatlardagi siyosatchilar tez urbanizatsiyalashuv va demografik o'sish fonida korrupsiyaga qarshi uzoq muddatli tarmoqli strategiyalarni qo'llamasalar, jamiyatning parchalanish jarayoni tezlashadi.

1. Qurbonlar va Guvohlarni Ijtimoiy-Huquqiy Himoya Qilish Tizimini Kuchaytirish: Davlat xizmatchilari yoki monopol tashkilotlar ustidan korrupsiya fakti bo'yicha murojaat qilgan fuqarolarning nafaqat rag'batlantirilishini (Vazirlar Mahkamasining 829-sonli qarori), balki ularning uzoq muddatli huquqiy immunitetini ta'minlovchi kafolatlar mexanizmini mustahkamlash zarur. Agar shikoyat qiluvchi ertaga ishdan bo'shatilish yoki boshqacha tarzda repressiyaga uchrash ehtimolidan qo'rqsa, u jim qolishni (viktimizatsiyani) tanlaydi.

2. Institutsional Vakolatlarni Markazsizlashtirish (Decentralization): Korrupsiyaviy qaramlik ko'pincha hokimiyatning bir necha amaldorlar qo'lida to'planib qolishi oqibatidir. Litsenziya, ruxsatnoma va imtiyozlarni taqsimlovchi qo'mitalar vakolatlarini maksimal darajada turli mustaqil organlar, avtomatlashgan dasturlar (E-Government) hamda ochiq tenderlarga bo'lib yuborish amaliyoti fuqaroning jabrlanuvchiga aylanish xavfini eng kam darajaga tushiradi.

3. Idoraviy Komplayens-Nazoratni Muqarrar Etish: O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi misolida (ISO 37001 standarti asosida) barcha hududiy, tarmoq va mahalliy ijro hokimiyati organlarida korrupsiyaga qarshi ichki audit xizmati va komplayens-nazorat (compliance control) faoliyati rasmiyatchilik uchun emas, balki "viktimologik audit" tamoyili asosida ishlashiga o'tish lozim. Shu bilan birga, Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi ushbu organlarning ochiqlik va halollik indeksini doimiy reytingini yuritishi katta ijobiy samara beradi.

4. Ta'lim Tizimi Imunitetini Oshirish: I. Ismoilov va Q. Abdurasulovalarning tadqiqotlari doirasida ta'kidlanganidek, umumta'lim maktablarining o'quv dasturlariga BMTning "Culture of Lawfulness" modullarini chuqurlashtirilgan tarzda kiritish kerak. Talabalar va kelajak rahbarlariga huquqbuzarliklarning faqatgina jinoiy tarkibi emas, balki ularning insoniyat taqdiriga, qashshoqlikka va jamiyat fojiasiga ta'sirini ko'rsatuvchi "Kriminal viktimologiya" kabi fanlar qat'iy o'qitilishi shart.

5. Ilmiy va Empirik Yondashuvlarni Integratsiya Qilish: X. Shnayder va boshqa olimlar aytganidek, har qanday islohot chuqur statistik tahlillarga suyanishi lozim. Milliy universitetlar bazasida, shuningdek Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi huzurida ommaviy

viktimologik so'rovlarni o'tkazuvchi va axborot tahlili bilan shug'ullanuvchi mustaqil kriminologik laboratoriyalar faoliyatini rivojlantirish lozim.

Xulosa

Ushbu qamrovdor tadqiqotni sarhisob qilar ekanmiz, korrupsiyaviy jinoyatlarning profilaktikasi mohiyatan jamiyatni inson qadr-qimmati poymol bo'lishidan, adolatsizlikdan va umidsizlikdan saqlab qolish jarayoni ekanligi yaqqol namoyon bo'ladi. Tarixan va kriminologik jihatdan faqat jinoyatchiga yo'naltirilgan sanksion yondashuv o'zini to'la oqlamadi. Korrupsiyaviy tarmoqlar kengaygan sari, "vositachilar", "byurokratlar" va ularga tobe bo'lgan millionlab qurbonlar soni orta bordi. Bugungi kunning ob'ektiv realligi S. Rouz-Akkermanning demokratik tafakkuri, H. Shnayder va Z. Separovichning insonparvar viktimologiyasi hamda V. Zadorojniy, I. Ismoilov, Q. Abdurasulova va M.H. Rustamboev kabi olimlarning kriminologik asarlariga tayanib shuni isbotlaydiki: inson o'z huquqlari haqida qanchalik ko'p bilsa, texnologiyalar amaldor ishtirokini qanchalik cheklasa, shunchalik jinoyatchilik makoni torayadi.

O'zbekiston Respublikasining 2017-yilda qabul qilingan "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi qonunining fuqarolar huquq va erkinliklarini ustuvor etib belgilashi davlatning xalq bilan qonun tilida bevosita muloqotga tayyorligining ifodasidir. Aholining viktimlashuvi profilaktikasi — bu shunchaki jinoyatlarning oldini olish emas; bu yosh avlodning qonunlarga bo'lgan ishonchini qaytarish, investorlarga kafolat berish va adolatli demokratik tamoyillarga (willingness-to-pay o'rniga desert and need) qaytish strategiyasidir. Elektron hukumatning ommalashuvi, ta'lim muassasalaridagi muloqot erkinligi, faol jamoatchilik va qat'iy komplayens-nazorat bilan qurollangan "Yangi O'zbekiston" o'z fuqarolarini qo'rquv va qaramlik kishanlaridan to'la xalos etib, tom ma'nodagi erkin fuqarolik jamiyati va kafolatlangan viktimologik xavfsizlik maydonini barpo etish sari izchil qadam tashlamoqda. Shundagina qonun fuqaroni nafaqat jazolash ustuniga, balki uni bedodlikdan asrovchi asil qalqonga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar va manbalar (Betlari ko'rsatilgan holda)

1. Rustamboev M.H. Kriminologiya. Maxsus qism. Darslik. – T.: Adolat, 2007.
2. Abdurasulova Q.R., Ismailov I., Zaripov Z.S. va boshqalar. Viktimologiya. Darslik. – T.: TDYU.
3. Ismoilov I. Yoshlarning huquqiy madaniyatini yuksaltirish va ijtimoiy himoya qilish muammolari. – Maqolalar to'plami.
4. Syuzan Rouz-Akkerman (Susan Rose-Ackerman). Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform. – Cambridge University Press.
5. Xans Yoaxim Shnayder (Hans Joachim Schneider). The Victim in International Perspective. – Berlin: Walter de Gruyter.
6. Jennifer Xant (Jennifer Hunt). Trust and Bribery: The Role of the Quid Pro Quo and the Link with Crime. – NBER Working Paper.
7. Ivanova A.A. Victimological Factors in Corruption Offences. – Lex Russica jurnali, 2022.
8. Axmedxanova S.T. Victimological characteristics of corruption crimes in the field of education.
9. Zadorojniy V.I. Viktimologicheskaya bezopasnost va profilaktika. – Monografiya va yuridik jurnallar.
10. O'zbekiston Respublikasining 2017-yil 3-yanvarda qabul qilingan "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonuniga oid huquqiy va ilmiy tahlillar.

ISSN: 3030-332X Impact factor: 9,493 Volume 17, issue 1, Aprel 2026
https://wordlyknowledge.uz/index.php/IJSR worldly knowledge
Index: google scholar, research gate, research bib, zenodo, open aire.
https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG
https://www.researchgate.net/profile/Worldly-Knowledge
https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3030-332X

Foydalanilgan internet saytlari:

1. O'zbekiston Respublikasi Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi rasmiy sayti: https://anticorruption.uz
2. O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi: https://lex.uz
3. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Inson huquqlari bo'yicha vakili (Ombudsman): https://ombudsman.uz
4. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi: https://www.imv.uz
5. Yevropa Tiklanish va Taraqqiyot Banki (EBRD) rasmiy resurslari: https://www.ebrd.com
6. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Giyohvand moddalar va jinoyatchilik bo'yicha boshqarmasi (UNODC): https://www.unodc.org
7. Milliy iqtisodiy tadqiqotlar byurosi (NBER) ilmiy maqolalar bazasi: https://www.nber.org
8. Elektron kutubxona va ilmiy jurnallar platformalari: https://inlibrary.uz, https://api.unilibrary.uz